

Kulturológia ako veda o človeku Pamiatke prof. Petra Libu

Vincent Šabík

Abstrakt

Kultúrna pamäť nám pripomína vznik Katedry kulturológie Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre, čo podnecuje k zamysleniu, aby sme si čo len pripomenuli hlbšie súvislosti istých kultúrnych a civilizačných procesov. Vráťane tých, ktoré vyústili do súčasnej akumulácie kríz globalizácie našej planéty Zem, ohrozujúc život na nej (najmä klimatickou a pandemickou krízou), čo poukazuje na fenomén možného zlyhávania samotnej kultúry i *homo culturalis*.

Kľúčové slová

Kultúra, kulturológia, neokapitalizmus, kríza, kultúrna identita, kultúrne štúdiá.

Jubilejným pripomenutím zrodu kulturologickej katedry našej Alma mater, na ktorom sme diferencovane participovali popri organizačne konajúcom „*mužovi v talári*“ ako som pred časom metaforizoval nehynúce zásluhy prof. Libu o konštituovanie Univerzity Konštantína filozofa v Nitre, ktorým sa v celkom signifikantnom zmysle zavŕšil nielen historicko-kultúrny, ale aj duchovný profil vysokej školy pedagogického zamerania na univerzitnú, teda nielen historicky, ale bytostne súvisiacou s dodnes celkom nedocenenou iniciatívou veľkomoravského vladyku Rastica-Rastislava a jej realizáciou za priam zázračnej účasti byzantského cisára Michala III. a najmä solúnskych bratov Cyrila a Metoda. Jej jedinečnosť je v historicky unikátnej syntéze kristianizácie a kulturalizácie, teda univerzalizácie a diferencalizácie, ktorá sa neskôr stala modelom európskeho systému hodnôt. (O tom, že to nebol nijaký samozrejмый, ale naopak až exponovane dramatický proces, keďže do neho zasahovali mocenské záujmy, nás presvedčajú dejiny, ich konzekvencie siahajúce až do našich dní).

Kultúrna pamäť nám pripomína vznik Katedry kulturológie Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre, čo podnecuje k zamysleniu, aby sme si čo len pripomenuli hlbšie súvislosti istých kultúrnych a civilizačných procesov. Vráťane tých, ktoré vyústili do súčasnej akumulácie kríz globalizácie našej planéty Zem, ohrozujúc život na nej (najmä klimatickou a pandemickou krízou), čo poukazuje na fenomén možného zlyhávania samotnej kultúry i *homo culturalis*.

Ak sledujeme v globálnych súvislostiach rastúce až expandujúce smrtonosné a vôbec životné kultúrno-civilizačné ochromenia priam pandémonické, nielen globálne sa šíriaceho kontinentmi sveta metaforicky výstižne nazývaného *Corona* (kráľovská koruna či finančná) v druhej etape lockdownu už presahujúcej do tretej, konkrétne opatrenia správcov sveta

„výnimočného stavu“ napriek stratégiám s vakcínami ako jedinou zbraňou proti obludnému vyčinianiu „*BIO-BUTMANA*“ veľmi nesvedčia o víťaznej stratégii *Homo politicus* či *Homo sapiens*, ktoré síce zapriahajú do služieb moci kresťanský princíp „*solidarity*“, ale, ako hovorí viedenský teológ Jan-Heinger Tück reagujúci na analytickú diagnózu konzekvencií expandujúcej krízy talianskeho filozofického kulturológa Giorgia Agambena z hľadiska opatrení štátnej moci, že sa náboženstvo „*cirkevný život a kultúra ocitli v mŕtvom kúte civilizácie*“.¹

Agambenovo subtilne diagnostické úsilie mobilizujúce myslenie proti jeho stagnácií, schematizácii, ochromenosti svojím antiredukcionistickým zameraním človeka je podstatné pre antropologické myslenie chápané antropológiu ako „*druhú prírodu človeka*“, teda pre kulturológiu, ktorá explikuje človeka, jeho správanie, zmýšľanie, konanie, čím sa bytostne odlišuje od ostatných živých tvorov. Ľudia sa takto chápu (definujú) ako bytosti, ktoré nadobúdajú „*druhú prírodu*“, ktorú definujeme ako kultúru, kultúrne dejiny, tradíciu, v rámci ktorej ľudia žijú, pôsobia, rozvíjajú a uplatňujú reflexívne, symbolické schopnosti, praktizujú ich, takto sú neredukovateľne spätí so všetkými dimenziami sebachápania a sebaformovania. Preto je dôležitá nielen klasická otázka „*Kto je človek ?*“, ale aj „*Kým chce byť?*“. Dodajme aj tretí aspekt antropologickej otázky: „*Aký má byť človek?*“

Ak kultúru chápeme ako *prekonávanie kontingentnosti* človeka, nielen kompenzáciu jeho nedostatočnosti, limitov, zlyhávaní, ale aj ako nevyhnutnosť a úlohu, vôľu kultivácie, napredovania, zdokonaľovania (pokroku), *racionalizácie* ako kultivácie na všetkých úrovniach bytia a života, tieto existenciálne nevyhnutnosti ju spájajú aj so sférou náboženstva, ako o tom svedčia antropologické dejiny všetkých kultúr ľudstva. Z toho vyplýva aj súvislosť sakrálneho a sekulárneho, či profánneho (ako na ňu upozorňuje filozof Agamben, preto je isté, že nielen ateista, ale aj antiteista sa nevyhne bytostnej konfrontácii s archetypom pohanského boha i Boha biblického).

Podľa Agambena ani v súčasných krízach, ktoré sa synergeticky akumulujú a paralyzujú nielen ekonómii, ale najmä (duchovnú) kultúru, by nemalo správcom sveta ísť iba o prežitie, ale najmä o zachovanie a rozvoj kultúry ako zdokonaľovania ľudského života, prostredia, kultivácia a jej ciele by mali byť v popredí napríklad aj školstva, vzdelania, vedy, médií - materiálne a duchovné, dočasné i trvalé. Redukcia na materiálne, krátkodoché účelové dobrá zameriava kultúru na samu seba – živorenie ako cieľ. Ani jednostranný antropocentrizmus nemá ďaleko od narcizmu a egocentrizmov, ktoré sa tiahnu dejinami ľudstva od prvého Adama, jeho osudového *peccatum originale* až po nadčloveka našich dní s víziou demiurgického imperializmu nadvlády nad silami planetárnej prírody a kozmu (megalománia počnúc hviezdными vojnami veľmocí po bohorovné prísluby dnešných technoideológií geno- a nano-technológií sľubujúcich „*nové stvorenie*“ sveta a človeka, ako vidíme: už jazyk zrádza a prezrádza vlastné intencie novej „*kultúry*“, technika („*techné*“ od prvopočiatkov elementárneho kladivka a lopaty pomáhala človeku obrábať pôdu, kultivovať stromy – lat. termín „*cultura*“) poukazuje na historický súvis európskych úsilí kulturalizácie, postupne narastajúca efektívnosť technickej mechanizácie, jej inovácií znásobujúcich ekonomickú prosperitu napokon vyúsťuje do jednostrannej totalizácie technizácie všetkého, ako to naznačuje sémantika „*techno-lógií*“ všetkého, vrátane života

¹ O Agambenovej mobilizácii kritického myslenia Pozri bližšie: ŠABÍK, V.: Dom ľudstva v plameňoch. In: *Literárny týždenník*, 2021, roč. 34, č. 13-14, s. 3.

i smrti, čo vrcholí v čoraz účelovejšej redukcii samej vedy, vzdelávania a kultúry, jej sfér, polí, štruktúr, dnes zjavného úpadku prírody, života i samej kultúry.²

Fenomén synergetickej akumulácie kríz čoraz drastickejšie zasahujúcich a meniacich civilizačné a kultúrne procesy nielen Európy, ale celej planéty vrcholiace v prvej etape nekončiacej sa pandémie, ktoré sa z hľadiska účinkov bez zveličenia môže porovnávať nielen metaforicky s pandémonizáciami historických morových epidémií, ako sa s nimi vyrovnáva spisovateľ Albert Camus v románe *Mor*, ktorého v aktuálnom kontexte pripomína v *Literárnom týždenníku* Pavol Dinka, ktorý svojou knihou *Besy kapitalizmu alebo začiatok novej éry?* (2012) kriticky reflektuje totalizáciu globálneho trhu ako jedinú spásonosnú zmenu po páde iného totalizmu. Ako prvý prejav radikálnej zmeny (ako ju imaginuje film *Apokalypse Now*, 1979) možno chápať militantnú manifestáciu útoku islamizmu na symbolickú dominantu západnej kultúry – obchodné centrá – jej vlastnými prostriedkami 11. septembra 2001. Je to zároveň prvý príklad novej formy politického zneužitia náboženského archetypu, ktorý sa dodnes interpretuje ako ukončenie západného projektu sekularizácie v globálnych rozmeroch. Takto sa do centra pozornosti dostala aj programová vízia amerického politológa Samuela P. Huntingtona *Zrážka civilizácií* (*The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*, 1996).³

Dnes, v časoch stupňujúceho sa expandovania krízy, ktorú radikalizuje smrtonosný vírus, neviditeľný mikroorganizmus neznámeho pôvodu (záhadne sa šíriaceho z čínskeho veľkomesta Wuhan a jeho „tržnice“), zasahuje nielen, agambenovsky povedané, „holý život“ „kráľa“ stvorenia. Akoby sa priam programovo zameriaval, a to čoraz intenzívnejšie, na „*homo sapiens sapiens*“ pokúšajúceho sa od prvopočiatkov ovládnuť celú prírodu, ba – ako to potvrdzuje aj najnovšia slovenská účasť na vesmírnom projekte – aj jej kozmické dimenzie. Ale jeho bohorovné bubliny čoraz okatejšie a konzekventnejšie praskajú, a pán *Best*, excelentne vybavený vedomosťami a technológiami – ako to naznačuje spisovateľ Jozef Banáš, ktorý sa aj dnes prihovára čitateľom v *Literárnom týždenníku*, píšuci o kríze vládcov sveta, či nerobia osudové chyby. Ak kultúru chápeme v duchu anglosaskej spojitosti s civilizáciou, teda ako manifestácie úsilia vyspelých spoločností, do popredia sa nepochybne dostávajú dominujúce úsilia vedy, výskumu, bádania, ich aplikácií, ktoré sa dnes zmocňujú všetkého, čo deklaruje rast moci človeka nad svetom. Takto už pred spomenutým Huntingtonom otvoril koncom 50. rokov 20. storočia prednášku o *Dvoch kultúrach* anglický fyzik a románopisec Charles P. Snow, ktorá na rozdiel od politicky motivovaného stratéga Huntingtona problém anticipujúcej „zrážky“ civilizácií („*The Clash*“) nastoľuje substanciálne hlbšie. Fyzikovi a spisovateľovi ide o vzťah kultúry, ktorú predstavujú prírodné vedy a ich účelové zameranie, a kultúry spoločenskej, literárnej, estetickej, duchovnej, ako ju prezentujú spoločenské, humanistické – kulturologické vedy. Snow pokladá za „*nebezpečné*“, ak sa tieto kultúry vzájomne nereflektujú, ba dokonca ani nechcú dorozumieť: „*V časoch, keď prírodné vedy v rastúcej miere rozhodujú o osude ľudstva*

² Pozri bližšie: ŠMAJS, J.: *Ohrozená kultura. Od evolučnej ontologie k ekologické politice*. Brno: Zvláštní vydání, 1995; SNOW, C. P.: *The Two Cultures and the Scientific Revolution*. Cambridge: Cambridge University Press, 1959; SNOW, C. P.: *The Two Cultures and a Second Look*. Cambridge: Cambridge University Press, 1963.

³ U nás sa s týmto konceptom najobširnejšie vyrovnáva slovenský prírodovedec a kulturológ František Vnuk žijúci v Austrálii. Pozri bližšie: VNUK, F.: *Zrážka civilizácií?* In: *Kultúra*, 2018, roč. 21, č. 12, s. 1, 4, 5.

– to znamená, či budeme žiť, alebo my zomrieme – je toto nebezpečenstvo celkom konkrétne“.⁴ Autor vyhocuje svoju argumentáciu ešte tým, že od prírodných vied možno očakávať iba „zlé rady“ a širšie tento argument rozvíja v práci *Science and Government* (1962). Ak kulturológicky erudovaný prírodovedec, ktorý vidí prednosť literárnej a filozofickej kultúry aj v tom, že problémy pomenúva jazykom, aký prírodné vedy nemajú, hovorí o „*trieštení*“ kultúry a podceňovaní jeho kritického reflektovania už pred polstoročím, v rámci ktorého sa tento stav ešte prehľbuje a vyhocuje, je to výzva pre kritickú analýzu súčasného stavu kultúry a jej skúmania, postavenia v spoločnosti, úpadku v časoch rastúcej expanzie globalizácie, multikulturalizácie, ale aj hľadania východísk z krízy, budúcnosti *homo culturalis*. Patria sem aj otázky, prečo varovné hlasy ako znie téza o dvoch kultúrach renomovaného syntetika Snowa – politická kultúra a kultúrna politika doteraz nie veľmi rešpektovali.

Nejde mi o kultúrnohistorický lamentos o blokáde inštitucionálne redukovaných inscenácií kultúry ako šport, šampionáty, olympiády, festivaly, kulinárske hostiny, kultúrny turizmus... a podobné inflačné reči o úpadku kultúry, o kompenzácii zárobkov, redukcii rozpočtov... o preferovaní digitálnej komunikácie, všadeprítomných sietí (vrátane pornografie), také reči jej veľa nepomôžu, ako ju dostať z „*mŕtveho kúta*“ ekonomizovanej civilizácie. Kultúra je habitus, fenomén „*corporate identity*“, kultúra spôsobuje, nielen naznačuje, učí občanov, ale i správcov sveta, ako všetko so všetkým súvisí, ako bytostne súvisí, ukazuje kulturológia, ktorá prispieva aj tým, že spoluurčuje aj politický a vôbec životný význam a zmysel kultúry, ktoré presahujú povrchný kulturalizmus, ako rozvíja kritické myslenie namiesto klebetenia, môže pomáhať prispievať k osvetľovaniu bojových frontov dnešnej politiky, pomáhať občanom orientovať sa v labyrintoch kríz... Aj keď si vedecká kulturológia uvedomuje, že kultúrne fenomény ešte vždy nedostatočne poznávame, čo platí najmä v časoch nečakanej akumulácie predpokladov, málo vieme o tom, ako kultúra funguje (Klaus Tauner), rastúca komplexnosť kultúry, kultúrnych procesov v epoche globalizovanej komunikácie, technizovanej medializácie, ktorá zasahuje všetko počnúc rečou, symbolizáciou, obraznosťou z významňovania až po tradované vzťahy kultúr, ich konfliktov, unifikácie a diferenciacie v znamení Corony, ktorá neprestáva ceriť zuby.

Oficiálne Slovensko ešte vždy musí prekonávať príživnícke dedičstvo minulosti a objavovať optimálny štatút *homo culturalis*, občana ako formát i tvorcu kultúry, ako kultúrneho človeka, dnes už aj svojho štátu, demokratických pomerov, spoločnosti stojacej a padajúcej vzdelávaním a nadvzdelanosťou, ktorý tvorí „*tretí svet*“ zvaný kultúra, a to nielen ako súčasť, ale ako základ, fundament etnogenézy národa kľukatými, neraz i prekérnymi cestami nihilizácie na geopoliticky exponovanom stredoeurópskom teritóriu už dospel k vlastnej akceptácii, ako sa o to pokúšal už na úsvite dejín Európy spájajúcej kristianizáciu a kulturalizáciu (jej plodom je akiste aj Fakulta stredoeurópskych štúdií na nielen geologickom, ale aj symbolickom Zobore, kde sme svojho času spolu s historikom Veľkej Moravy spisovateľom Milanom Ferkom presadili súsošie grécko-solúnskych spolutvorcov slovanského písomníctva, nielen historicky, ale aj kulturológicky by mohla byť prínosná konceptuálna interpretácia tohto stredoeurópskeho vývinu z hľadiska katedry „*Hungarológie*“ na tejto fakulte UKF v Nitre).

V súvislosti s jubileom Katedry kulturológie v širšom kontexte dnešnej situácie sveta sa musíme dotknúť otázky vzdelávania, ktorú radikalizuje dominancia prírodných vied

⁴ SNOW, C. P.: *The Two Cultures and a Second Look*. Cambridge: Cambridge Univeristy Press, 1963, p. 96.

a technológií, ekonomizácie a marketingu. Jednostranný dôraz na materializmus (vrátane telesný život človeka), v spoločnosti, ktorá sa definuje ako „*spoločnosť vedenia*“ si pripomeňme marginalizáciu humanitných vied, ktoré nielen historicky, ale najmä existenciálne bytostne súvisia s *poznávaním, myslením, usudzovaním, kritickou reflexiou*, ktoré na začiatku rozvoja európskeho ducha – kultúry a civilizácie na báze rozumu, filozof Platón vychádzajúci z pojmu „*úžasu*“, ktorý učiteľ Sokrates chápal ako spoj *matérie a duše*, teda so životnou praxou človeka, žiak Platón hovorí o „*rozhovore duše so sebou*“ (reflexia) – myslí na prax otázok, stavania otázok, skúmania problémov. Ideu ďalej rozvíja iniciátor osvietenstva Francis Bacon ako cestu k poznaniu, ktoré dáva človeku moc, ale ju podmieňuje rešpektovaním zákonitostí, filozof Martin Heidegger, ktorý skúmal „*bytie a čas*“ schopnosť človeka klásť otázky vyzdvihoval ako „*zbožnosť myslenia*“, filozof Georg W. F. Hegel dával intelektuálom za prvoradú úlohu uchopovať svoju dobu do myšlienok hľadajúcich odpovede na páliivé otázky. Moc reflexie v zmysle „*reflectere animum*“ znamená obrátenie pozornosti, výzva kritika myslenia Immanuela Kanta „*používaj rozum, človeče nadaný myslením*“ („*Sapere aude, homo sapiens*“). Aj stupňujúce sa krízy možno chápať ako „*výzvu*“ vede, poznaniu, sme svedkami paradoxu, krízy v epoche dominancie vedy („*The Knowledge is a Power*“), jediným východiskom z krízy je faktor, ktorý ju spôsobuje... Takto sa otvára aj etická otázka – *princíp zodpovednosti* ako ho nastolil už pred polstoročím filozofický kulturológ Hans Jonas v diele *Das Prinzip der Verantwortung* (1979), vo svojej „*etike obáv*“ dáva za úlohu technickej civilizácii, aby sa zmierila s prírodou.

V kritickej reflexii ľudského konania sa aj kulturológia ako „*veda vied*“ stáva čoraz náročnejšou a potrebnjšou. Jubilejné zamýšľanie v pohnutých časoch zneistenia, keď prírodný mikroorganizmus dáva kultúre „*poriadne kopance*“ (ako sa vyjadril gitarista Andrej Šeban) pragmaticky prerušujem ďalším paradoxným konštatovaním: Keďže som presvedčený o rastúcej dôležitosti kultúry a kulturológie, potešilo ma, že Katedra kulturológie disponuje vedeckým časopisom *Culturologica Slovaca*, menej ma uspokojuje, že kulturológická disciplína musí obmedzovať svoju komunikáciu s kultúrnou verejnosťou iba digitálne. Som totiž presvedčený, že v zmysle logiky mediálnej komunikácie od orálnej, písmovej a tlačovej kultúry po digitálnu, by sa tieto kultúrne techniky mali akumulovať, kompenzačne spájať, pretože každá disponuje jedinečnými prednosťami i slabosťami. Paradox okypťovania kultúrnej tradície vidím v tom, že sa deje práve na Univerzite Konštantína Filozofa, vynálezcu hlaholiky.

Literatúra a zdroje

- BANÁŠ, J.: „Pán Best, kde ste spravili chybu?“ In: *Literárny týždenník*, 2020, roč. 33, č.11-12, s. 1, 3. ISSN 0862-5999.
- CAMUS, A.: *Mor*. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury a umění, 1963, 257 s.
- DINKA, P.: *Besy kapitalizmu alebo začiatok novej éry?* Bratislava: Vydavateľstvo Spolku slovenských spisovateľov, 2012, 384 s. ISBN 978-80-80614706.
- HUNTINGTON, S. F.: *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*. New York: Simon & Schuster, 1996, 368 p. ISBN 978-0684811642.
- JONAS, H.: *Das Prinzip Verantwortung*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1979, 423 s. ISBN 978-3458049074.

- SNOW, C. P.: *The Two Cultures and the Scientific Revolution*. Cambridge: Cambridge University Press, 1959, 107 p. ISBN 978-0-521-45730-9.
- SNOW, C. P.: *Science and Government*. New York: New American Library, 1962, 128 p. ISBN 978-0451604446.
- SNOW, C. P.: *The Two Cultures and a Second Look*. Cambridge: Cambridge University Press, 1963, 92 p. ISBN 978-0-521-09576-X.
- ŠABÍK, V.: Dom ľudstva v plameňoch: Filozofia Giorgia Agambena proti kolapsu myslenia. In: *Literárny týždenník*, 2021, roč. 34, č. 13-14, s. 3. ISSN 0862-5999.
- ŠMAJS, J.: *Ohrožená kultura. Od evoluční ontologie k ekologické politice*. Brno: Zvláštní vydání, 1995, 106 s. ISBN 80-85436-28-0.
- VNUK, F.: Zrážka civilizácií? In: *Kultúra*, 2018, roč. 21, č. 12, s. 1, 4, 5. ISSN 1335-3470.

Kulturologie als Wissenschaft vom Menschen

Die Wissenschaft wird immer die Gesellschaft in einer konkreten historischen und sozialen Situation betrieben. Heutige Krise radikalisiert die Frage des wissenschaftlichen Denkens, die Frage des Lebens, der menschlichen Existenz unter der einseitigen Dominanz der Naturwissenschaften, Technologien, die Stellung der humanistischen Wissenschaften, also auch die Kulturologie, so wie der ganzen Kultur überhaupt, sie wird marginalisiert. Einseitige Instrumentalisierung der Vernunft und des Wissens hat Anteil an der Akkumulation der Krisen und die Aufklärung der heutigen globalen Situation wird ohne vereinigte ganzheitliche kritische Forschung der humanistischen und Kulturwissenschaften nicht möglich. Gewicht der Kulturwissenschaften in der Forschung, kritischer Reflexion wird immer wichtiger im Betrieb der Gesellschaften unter dem Druck der Globalisierung, der Kompetenz bei der Suche nach neuen Wegen der Entwicklung. Das gilt vor allem auch für die Bildung.

Prof. PhDr. Vincent Šabík, CSc.
veronika.mochito@gmail.com